

OKUMA EDİMİNİN EĞİTİMSEL İŞLEVİ

Kâmil İŞERİ*

*“Okumak insanı olgunlaştırır, konuşmak ustalaştırır,
yazmak ise daha somut bir bilgi sağlar.”
Bacon*

Genel Gözlemler

Çalışmamızın amacı çok yönlü bir çaba gerektiren okuma ediminin boyutlarını, yönünü ve insan yaşamındaki yerini keskinleştirmektir. İletişimsel bir etkinlik olarak ele alacağımız okuma edimi kimi bilgi ve beceriyi gerektirir. Bu bilgi ve beceriler neyi gerektirir? Metinlerin¹ türlerine göre nasıl bir değişkenlik gösterir? Çağdaş yaşamın vazgeçilmez bir ögesi olan okuma, ilk bakışta, okuma-yazma eğitimini almış herkesin okuma edimini gerçekleştirdiği varsayılabilir mi? Harf diye adlandırılan ses imlerini öğrenmek okuma edimi için yeterli midir? Okuma edimi eğitim yoluyla belirli bir süreç içerisinde sistemli olarak geliştirilebilir mi? sorularına yanıt arayıp metnimizi bu doğrultu(lar)da oluşturacağız.

Helman, Blair ve Rupley okuma ediminin gerçekleşmesi için iki temel koşul olduğunu öne sürerler: *“Yazılı imleri çözmek, çözümlmeden sonra anlamlandırmak”*(Aktaran:Türkoğlu ve ö.t.,1996:58). Bu bize okumayı öğrenmeyle, öğrenmek için okumanın birbirinden farklı kavramlar olduğunu gösterir. Çeşitli alanlarda çalışan bilim adamları, yazarlar çizerler, eğitimciler toplumumuzun her kesiminin çok az okuduğunu çeşitli yazı ve makalelerinde sayısal verilere dayanarak dile getirmeye çalışmışlar, okumama nedenleri olarak da vakit bulamama, kitapların pahalılığı, okunacak bir şey bulamama gibi pek de geçerliliği olmayan, deyim yerindeyse sudan bahaneleri sıraladıkları görülmektedir. Gerekçe ne olursa olsun, okumama ya da

* Arş. Gör. Kâmil İŞERİ Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.

az okumanın yukarıda sayılan nedenlere bağlanması alınan ilk eğitimden ya da eğitim sistemimizden kaynaklandığı görüşü de günümüzde artık yadırganmamaktadır. Çünkü, okuma edimi belirli bir süreç içerisinde sistemli bir eğitimle oluşup gelişebileceğinden, bireyde okuma ediminin oluşması, tek ve değişmez doğruların ezberci ve öğrencinin edilgen olduğu öğretmen odaklı bir eğitim sistemiyle elde edilemeyeceği ortadadır. Böyle bir sistemde öğrencinin sorunlara yaklaşımı anlayarak ve eleştirerek okuma alışkanlığını gerçekleştirmesi, okumayı sevmesi olanaklı görülmemektedir.

Okul, okuma ediminin ve geniş bilgiye ulaşmanın ilk basamağıdır. Birey ilk okuma-yazma edinimini burada yapmaktadır. O halde okuryazar olmak *“bireyin kâğıt üzerindeki bir takım imleri birbirine çatarak sesbirimler, sözcükler, sözcük dizileri, anlamlar çıkarabilme, kendi istediklerini de o imler aracılığıyla kâğıt üzerine dökebilme becerisidir”*(Göktürk,1989:45-46). Bu beceriyi edindikten sonra okuyazarlıktan okurluğa geçen gerçek okurun okuma alışkanlığını kazanması gerekmektedir; bunun en önemli koşulu da anadili öğrenimdir. Sağlam bir anadili öğreniminden geçmeyen bireyin okuma alışkanlığını kazanması doğal olarak güç olacaktır. Okumanın önemi bir çok yazar, bilgin ve okuma uzmanları tarafından sık sık belirtilmiştir. Thomas Jefferson okumanın kişiyi tam insan yaptığını belirtir ve şöyle der: *“Özgür insan, okuyan insandır. Çünkü, bilgisizliğin, kör inançların ve saplantuların her türlüünü yenen bir güçtür okuma”*(Aktaran:Özdemir,1997:15). Böylece okur özgürce düşünebilecek, okuduklarını kendi özyaşamıyla birleştirebilecek ve bunlar üzerinde düşünerek kendi kişliğini oluşturabilecektir. Böyle düşünen ve okuma alışkanlığını kazanan birey yazılı ve basılı imlerle ilişkiye girerek zihinsel ve düşünsel edinimini oluşturacaktır. Çağdaş insan da okuyan, okudukları üzerinde düşünen, kendini sürekli yenileyen insandır. Bu biçimde okuyan birisi de okurken eleştiriyor ve okuduklarından öğrendiklerini kendi yaşantısına yansıtıyor demektir. Eleştirel okuma da insana soran, sorgulayan, araştıran, aydın olma bilincini veren bir anahtar gibidir. O nedenle okur okuduğu metne eleştirel gözle bakmalıdır.

Okuma yaşamın belirli bir kesiminde başlayıp biten bir etkinlik olmayıp, bütün yaşam boyunca süren ve insanların düşüncelerini, davranışlarını ve kişiliklerini oluşturmada çok önemli bir yeri ve işlevi olan bir eylem, bir edimdir. Okuma, aynı zamanda kişinin düşüncesini oluşturmada, toplumdaki yerini belirlemede, bireyselliğini ortaya koyma konusunda ve herşeyden önemlisi bireyin varoluş nedenini anlamasında en önemli olgulardan birisidir. Günümüzde de çocuk okumayı okulda öğrendiğinden bu temel eğitim sırasında eğitime düşen görevlerin başında çocuğa okuma-yazma öğretiminin yanında okuma alışkanlığı kazandırma ve sevdirmeye olmalıdır. Eğitimi çocuğa neler okumalı ve nasıl okumalı? sorularının yanıtını vermelidir. İşte bizim de bu çalışmadaki amacımız okuma edimi nasıl olmalı, neler okumalı ya da türüne göre okuma nasıl olmalı sorularına yanıt aramak olacaktır. Her ne kadar okur sayısı artsa da artık günümüzde okur sayısının artması değil nitelikli(etkili, eleştirel, anlamlandıran) okur sayısının artması önem kazanmaktadır. Bu yazının ana hedeflerinden birisi de budur.

Şunu unutmamalıyız ki daha önce de belirttiğimiz gibi okuma, bilgi edinmenin en geçerli, en etkin yollarından birisidir. Yaratıcı, üretken ve eleştirel bir düşüncenin oluşması, bilgili, görgülü, saygılı, uygar ve çağdaş diye adlandırdığımız, içinde bulunduğu çağın özelliklerini taşıyan insan tipinin oluşması okuma ediminin kazanılmasıyla gerçekleşebilecektir. Bu nasıl sağlanabilir? Bildiğimiz gibi, insanların gerçekleştirdiği bir edim olan okuma, insanın ufku genişletir, olay ve durumlar karşısında konuyu değişik bakış açılarıyla eleştirel olarak değerlendirmeyi sağlar. Kendisine yöneltilen sorulara karşı kitaptaki bilgileri aktarmayla yanıt vermez, ancak o, okuduğu kitaptan edindiği bilgilerden yararlanarak sorunun soruluş amacına yönelik yanıt verir. Çalışmamızı okumanın tanımını ve içerdiği anlam(lar)ını inceleyerek sürdürelim.

1. Okumanın Tanımı ve Anlamı

*“İnsanlığı yönetebilecek olanlar,
okuma yazma gücüne sahip olanlardır.”
Voltaire*

O halde nedir okuma? Basılı ya da yazılı harfler üzerinde gözlerimizi gezdirmek midir, yoksa başka anlamları da var mıdır? Çağdaş yaşamın vazgeçilmez öğelerinden birisi olan okuma edimi, birçok yazar ya da birçok okuma uzmanları tarafından çeşitli biçimlerde tanımlanmaya çalışılmış ve birçoğu da okumanın “*basılı sözcükleri duyu organları yoluyla algılayıp bunları anlamlandırma, kavrama ve yorumlamaya dayanan zihinsel etkinlik*” (Özdemir,1983:13) olarak tanımlanmasında birleşmişlerdir. Orhan Hançerlioğlu **Türk Dili Sözlüğü** adlı yapıtında okumak sözcüğünün anlamını şöyle tanımlar:

“Okumak: 1. Yazıya geçirilmiş bir metne bakarak bunu sessizce çözümlayıp anlamak ya da aynı zamanda seslere çevirmek. 2. Bu biçimde yazılmış olan bir metnin iletmek istediği şeyleri öğrenmek. 3. Bir konuyu öğrenmek için okulda bir öğretmenin yanında ya da yazılı şeyler üzerinde çalışmak, öğrenim görmek”. 4.... (Hançerlioğlu, 1995: 363-364).

Bildiğimiz gibi okuma sözcüğü birçok anlamda kullanılmaktadır. “*Onun okuması yoktur, çok okuyan çok bilir, bizim çocuk çok iyi okuyor, oku da adam ol*, gibi anlamlarının yanı sıra, *canına okumak*, gibi eğretilmeli olarak da kullanılabilir. Yukarıda kullandığımız örneklerin anlamsal boyutunu incelersek; “Onun okuması yoktur” tümcesinde okuma sözcüğü, okuryazar anlamında, “Çok okuyan çok bilir” tümcesinde, okuma alışkanlığı anlamında, “Bizim çocuk iyi okuyor” tümcesinde, öğrenim görmek anlamında, “Oku da adam ol” tümcesinde ise duruma göre bu üç anlamdan birisinin yerine kullanıldığı yargısına varırız(Göktürk,1989:45). Bu durumda, iyi bir okuyucu olabilmemiz için öncelikle okumayı öğrenmeliyiz. Bir başka deyişle, basılı harflerden oluşan sözcük şifrelerini(kod)² çözmeli ve anlamlarını bilmeli, bu temel okuma ve yazma becerisini alışkanlık haline getirmeli ve son olarak da, okuduğu kitap ile konuşur hale gelmeli, yâni, eleştirerek okumalıyız. İyi bir okur, yukarıda saydığımız üç temel unsuru gerçekleştirmelidir. Aksi halde okuma sadece gözlerimizi basılı harfler üzerinde gezdirmek değil, metnin iletisini³ anlamak ve o metni eleştirel bir bakış açısıyla ele almaktır.

2. Okumanın Amacı

*“Okuma tutkuların en soylusudur.
Ekmek nasıl bedeni beslerse o da öylece ruhu besler.”
Albalat*

Birey okumanın amacını kendisi belirler. Kimileri bilgili, görgülü, aydın biri olmak için, kimileri kendi geçimini sağlayacak işi bulmak, daha rahat bir yaşam sürmek için, kimileri okumanın zevkine, tadına varmak, kendi sıkıntılarını unutarak kendi düşün dünyasına dalmak, başka dünyalara gitmek için okuyabilir. Bunun için kendi amacına uyan kitapları seçer ve okur. İpşirlioğlu okumanın amaçları konusunda kimi genelgeçer kurallara değinerek okuma ediminin nasıl olması gerektiğini açıklamaya çalışır.

“Saplantılardan arınmış bir düşünme alışkanlığının kazandırılması.

Eleştirel bakışın uyandırılması.

Çok yönlü düşünmenin öğretilmesi. Başka deyişle bir sorunun tek bir bakış açısından değil de çeşitli açılardan ele alınıp değerlendirilmesi.

Düş gücünün geliştirilmesi.

Kısaca okuma duyarlılığının geliştirilmesi ve okuyucunun bilinçlendirilmesi. Bütün bunlar uzun yıllar uğraş gerektiren işlerdir. Türü ne olursa olsun okuma ediminin edinilmesi bir öğretme sürecinin işletilmesine bağlıdır”(1993:49). Yazarın ne anlattığıyla birlikte nasıl anlattığı da önem kazanır. Dolayısıyla okur, okumasını yazarın anlatımına göre okur ve yazınsal bir metnin kurmacasal bir dünya olduğu bilincine varır. Her yazarın kendine özgü bir anlatımı olduğuna göre, aynı konunun değişik biçimlerde işlenmesi de doğal karşılanmalıdır. Yazın ile gerçeği birbirinden ayırdedebilen, yazınsal gerçek ile yaşanan gerçekler arasındaki bağıntıları kurabilen, gerçeğe yapılan göndermeleri seçebilen bilinçli okuma edimi, yaşam deneyimi, birikimi ve ekin(kültür) düzeyiyle içiçelik içerisinde gelişir. Böyle bir okuma edimini gerçekleştiren bir okur, giderek duyarsızlaşan dünyada duyarlılığını yitirmez, çünkü onun ufkunu genişletecek kitaplar aracılığıyla doğru yola yönelir ve o ölçüde de bilinçlenir.

3. Yazar-Metin-Okur Üçlüsü

*“Okumak adlandırmaktır,
dinlemek ise yalnızca bir dili algılamak değil,*

aynı zamanda onu kurmaktır.”

Barthes

Okuma edimi çok yönlü bir uğraşı gerektiren çağdaş yaşamın vazgeçilmez öğelerinden birisiyse, bu uğraş gerektiren işin yönünü ve boyutlarını belirlememiz çalışmamız açısından gereklidir, zira basılı ve yazılı imleri anlamlandırma, kavrama ve yorumlama çabası olarak adlandırılan okuma ediminde, *yazar-metin-okur* üçlüsü karşılıklı iletişime girmektedir. Okuma edimi, sözcükten tümlece, tümleçten paragrafa, paragraftan kitaplara kadar, bütün bu dilsel birimler bizim iletilmek isteneni algılamamız, kavramamız içindir. Yazar tarafından oluşturulan metinleri tüketen okur, dünyayı değişik açılardan inceler ve onu kavramaya çalışır. Bir okuma uzmanı olarak gördüğümüz Emin Özdemir **Okuma Sanatı** adlı yapıtında bu iletişimsel etkinliğe şöyle değinir: “*Türü ne olursa olsun her yazı ya da kitap [metin] belirli bir okur kesimine seslenir. Bu yolla yazar, okurlarına sesini duyurmak, iletisini göndermek ister. Bunun için de yazı ve yapıtını biçimlendirirken dilin kendisine sunduğu olanaklardan yararlanır; kimileyin de bunlarla yetinmez, kendisi bir takım olanaklar yaratır; yeni dilsel düzenleyimlere yönelir. Böylece somut bir metin kor ortaya. Sesini de, iletisini de ortaya koyduğu metnin dokusuna sindirir. Okuma, metnin bu dokusuna sindirilmiş ses ve iletinin, okurlarca alımlanmasıdır bir bakıma. Bu yönüyle bir ucunda yazarın[verici] bir ucunda da okurların[alıcı] bulunduğu iletişimsel bir etkinliktir”*(1983:5). Bu iletişimsel etkinliğin gerçekleşmesi okuma edimi açısından bir takım bilgi ve becerilerinin edinilmesini de beraberinde getirir. Zihinsel bir etkinlik olan okuma, yazılı ve basılı ürünlerin dünyasına, kitapların dünyasına girmedi. Bunlar metin türlerine göre ayrı ayrı okuma teknik ve becerilerini, bir başka deyişle metin türüne göre okuma tekniğini gerektirir.

İpşirlioğlu **Okumayı Öğretme** başlıklı yazısında çeşitli okuma türleri ile ilgili kimi izlenimlerde bulunur: “*Naif okuma-kurmaca ile gerçeğin karşılaştırılması, bilinçli okuma-eleştirel bakışın uyanması, seçerek okuma-yazma duyarlılığının geliştirilmesi, yaratarak okuma-yazılı ve sözlü anlatımın geliştirilmesi”*(1993:47-60). Kişi okuduğu metnin türüne göre okumayı öğrenmelidir. Çocukluk döneminde başlayan okuma bütün bir yaşam boyu sürer gider ve aynı metin bireyin her döneminde farklı biçimde yorumlanabilir, anlamlandırılabilir. Burada yaşa göre metin türü okuma karşımıza çıkar. Başka deyişle, çok karmaşık

olayları, durumları içeren bir yapıt, bireyin yaşına göre daha basite indirgenerek düzenlenebilir. Ayrıca aynı konu üzerinde yazan değişik yazarların metinlerini anlamak, yorumlamak da farklı olabilir. Çünkü her yazarın kendine özgü bir anlatım biçimi vardır. Bu durumda aynı konu değişik yazarlar tarafından farklı biçim(ler)de işlenebilir. Yazarın konuyu ele alış biçim(ler)ini anlamak bireyin gerçek ile kurmacanın ayrı kavramlar olduğunun farkına varmasıyla gerçekleşebilir. Yazarın yazısı varolan gerçeği doğrudan doğruya aktarmayabilir, varolan gerçek üzerine kurulmuş olabilir. Bu bilincin bireyde oluşması da ortaöğretimde başlar ve gelişir. Kitaba karşı ilk ilgi ve merak ise bireyin okuma öncesi döneminde oluşur, daha ileriki dönemlerde de sürekli gelişir ve bütün yaşamı boyunca sürüp gider.

Okuma, metnin dokusuna sindirilmiş olan bu ses ve iletinin okurlarca alımlanması, zihinsel bir etkinlik, okurun gerçekleştirdiği bir eylem ya da edimse, okuma ediminin gerçekleşmesi de okuma süreci içerisinde bütünlük gösteren birbirine bağlı bir takım unsurların varlığını gerektirir. En azından iletişimsel bir etkinlik olan okuma ediminin gerçekleşmesi *yazar-metin-okur* üçlüsünün varlığını gerektirir. Şimdi kısaca okuma edimini oluşturan bu üçlüye değinmeye çalışalım.

3.1. Yazar

Okuma gibi yazma edimi de bir tür iletişim etkinliğidir. Zira, yazar bir yapıtını meydana getirirken bir anlamda okuyor demektir. Her yazar gönderdiği iletinin bir çok okur kitlesine ulaşmasını onlar tarafından alımlanmasını ister. Bizzat kendisi için yazan bir yazarın varlığı düşünülmediği gibi, bu pek de rastlanır bir olay değildir. Her yazarın okuruyla paylaşmak istediği bir iletisi, bir düşüncesi, bir amacı, bir yazım ve yaşam biçimi vardır. Belki de bunun için yazar yazısını. Kimi yazarlar vardır yalnız kendisi için yazdığını söyler. Ancak, öyle de olsa yine oluşturduğu metnin bir alıcısı vardır: Kendisi. Yine de bir iletisi vardır. Buna örnek olarak ünlü **Denemeler** kitabının yazarı Montaigne'yi gösterebiliriz. Yazar kitabını çevresindekilerin kendisini daha iyi anlayabilmesi için yazdığını söyler, amacı çok sayıda basıp para kazanmak, okuyana birşeyler öğretmek ya da ünlü olmak değil, sadece kendini tanıtmaktır⁴.

Kimi yazarlar vardır, öncülük etme, toplum düzenini değiştirme ve ışık tutma, okurlarını bilinçlendirme amacıyla yazarlar, kimileri de yazının işlevini kendi içerisinde oluşturur ve yazınsallık yoluyla okurlarına ulaşmaya çalışır. Onların bakış açılarını değiştirmeye çalışır. Kimi yazarlar da güzellik ve çirkinlikleri, olumlu davranış biçimleriyle olumsuz davranış biçimlerini bir araya getirerek yazısında bir denge kurar. Bunu yaparken de hep dilin kendine sunduğu olanaklardan yararlanır ve kime, neyi, niçin, nasıl aktaracağını belirler.

3.2. Okur

İster bilimsel ve öğretici, ister yazınsal ve kurmacasal olsun her yazı gerçekte belirli bir okur kitlesine seslenir. Bu okur kesimi yapıtın dokusuna, yazılış ve yaratılış amacına göre değişir. Emin Özdemir okur’u řu biçimde tanımlar: “*Okunan metnin niteliği ne olursa olsun, basılı ve yazılı bir sayfaya bakarak iletişim süreci içine giren o sayfayı okumaya çalışan herkese okur diyoruz*” (1983:53). Ancak bizim burada ele aldığımız okur tipi, okumaya çalıştığı metnin öncelikle kod’unu çözecek, sonra metnin ana konusunu belirleyerek metni anlamlandırıp kendi bakış açısına göre yorumlayacak, eleştirecek ve metinle konuşur duruma gelecek bir okur tipidir.

Her okur bilimsel ve öğretici boyutlu metinlerin alımlanmasında da belirli bir çaba ve etkinlik göstermek zorundadır. Bu çaba ve etkinlik okuyacağımız yazı ve yapıtın niteliğine göre değişiklik gösterebilir. Bilimsel ve öğretici nitelikli yazılar doğrudan doğruya somut bilgiler verir. Dil ve anlatım örgüsü iletilmek istenen bilginin düzeyine, bu bilgiyi alımlayacak kişilerin deneyim ve yaşantısına göre düzenlenmiştir. Bunun için okur olarak okuduğumuz metinle iletişim kurabilmemiz karmaşık bir özellik göstermez.

Okuduğumuz metin yazınsal ve kurmacasal nitelikli ise okurken göstereceğimiz çaba ve etkinlik çok yönlü ve karmaşık bir özellik gösterecektir. Umberto Eco okuru şöyle tanımlar: “*Örnek okur ancak örnek yazarı keşfettiğinde ve onun kendisinden istediklerini anladığında tam anlamıyla okur haline gelecektir*”(Aktaran:Ecevit,1996:42). Çünkü, kurmacasal

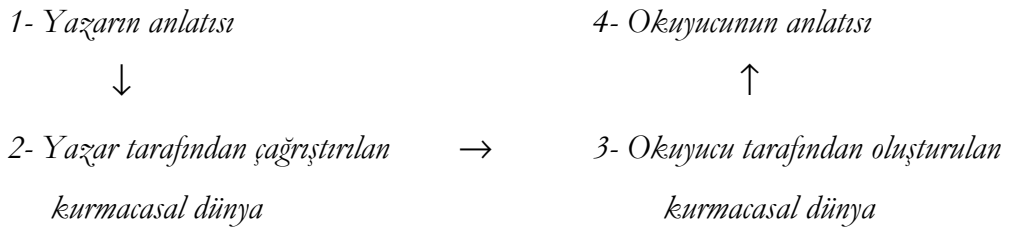
metinlerin yazarlarıyla okurunun kuracağı iletişim karmaşık bir yapıyı içereceğinden daha etkin bir okumayı da beraberinde getirerek, yazar ve yarattığı olan metin ile içli dışlı bir ilişkiye girmeyi zorunlu kılacaktır. Bu görüşü desteklemek için günümüz yazarlarından Orhan Pamuk'u örnek olarak verebiliriz. Yazarın yapıtları bir çok kişi tarafından okunmasına karşın okuyucunun (özellikle **Kara Kitap** ve **Yeni Hayat**) hiç bir şey anlayamadığı gerek okurlarca gerekse sayın Yıldız Ecevit tarafından belirtilmektedir⁵. Bu durumda okuyucu, yazarın kendisinden istediğini anlayamamaktadır, başka deyişle, yazarın tasarımıyla okurun yorumlaması örtüşmemektedir.

3.3. Metin

Metin, okumaya konu olan, anlatımsal bir bütünlüğü bulunan sözcelerin⁶ oluşturduğu somut bir varlık, dilsel bir üründür. Okuma ediminin nesnesi metindir ve türü ne olursa olsun her metin belli bir okura seslenir. Anlatımsal ve anlatımsal bütünlük taşıyan bir tümce, bir paragraf, bir kitap ya da kitabın herhangi bir bölümü, kısacası yazılı olan her şeyi bir metin olarak değerlendirebiliriz. Her metin aynı amaçla yazılmayabilir. Biz burada metni iki tür olarak ele alacağız: *Bilgilendirici ve yazınsal*.

Yazınsal bir metin türü bize insanı, insan yaşamını farklı bir biçimde anlatmayı amaçlar. Yazar metnini oluştururken bize çeşitlilik, yaşantı zenginlikleri sunabilir. Bilgilendirici bir metinde amaç bilgi sunmaktır ve sözcükler(gösterge)⁷ temel anlamlarıyla kullanılır. Metnin ilettiği anlamların karşılığını günlük yaşamda, yaşantımızda bulmak olasıdır. Yazınsal bir metinde ise metnin iletisinin karşılığı gerçek yaşamda bulunamayabilir. Yazar metnini daha önce yaşanan ya da yaşanması olası olan gerçek üzerine de kurabilir, ancak bu gerçek yazarın kendi düş gücüyle ve o gerçeğe bakış açısıyla yaratılmış bir gerçektir. Bu durumda gerek yansıttığı dünyanın nesnel gerçeklikle, yaşadığımız dünyayla ilişkileri, gerek dili gerekse bizden beklediği eylem açısından farklı olan metinler aynı zamanda farklı okumaları da gerektirir. Eğitici ilk olarak okura bu ayırımın temel dayanaklarını öğretmeli ve bireye türüne göre okuma bilincini yerleştirmelidir.

Todorov'a göre yazınsal metnin iki yönü vardır. *Dilbilimsel ve yazınsal*. Yazar yaratısını oluştururken dilin kendisine sunduğu olanaklardan yararlanarak kendi biçem⁸(deyiş)ile okuyucusuna iletisini sunmaya çalışır. Okuyucu da o metni okurken metnin bütününe yeniden yorumlayarak anlamlandırır. Yazarın çağrıştırdığı olayları yeniden yorumlamayı öğrenmemiz okuma edimi açısından yeterlidir. Bunu şöyle şemalaştırabiliriz(Todorov,1980):

Yazınsal bir metni okumak, bir bakıma onun anlamsal evrenini yeniden yaratmaktır. Her okur okuduğu yazınsal metni kendi kafasında biçimlendirir. Okurken metnin gösterilen⁹ boyutunu kendine göre değiştirebilir, sözcüklere farklı anlamlar yükleyebilir. Bu türden yapılan (sözcüklere farklı anlam) yüklemeler de okuyucunun yaşına, deneyimine, bakış açısına, ekin(kültür) düzeyine, becerisine, sosyal ortamına göre değişiklik gösterebilir. Okuyucunun sahip olduğu farklı okuma stratejileri vardır. Her okuyucunun değişik okuma alışkanlık(lar)ı olabilir.

Bilgilendirici metin, okura bilgi edindirmek amacıyla yazıldığından bu tür metinlerin okunması yazınsal bir metin türüyle aynı türden bir okumayı gerektirmez. Bilgilendirici bir metin türünde okurun yapması gereken ilk iş metnin konusunu saptamak olacaktır; bu saptamadan sonra ise yazarın konuyu hangi bakış açısıyla oluşturduğunu, metnin iletisinin ne olduğunu temel anlamda bulmak ve değerlendirmektir. Bilgilendirici bir metni okurken yazarın hangi konuyla ilgili yazdığı ve yazısının başlığı metnin ana konusu hakkında bize bir ipucu verebilir. Okuyucu bunu değerlendirmelidir.

Yazınsal metinlerde ileti örtük, bilgilendirici metinlerde ise açıktır. Metnin konusu da ileti açısından bir araçtır. Yazarın asıl amacı, yazma nedenlerinden en önemlisi, iletidir. Anlayarak okumanın gerçekleşmesi için okurun metin içerisinde yer alan ileti tümcesini yakalaması gerekir. Bilgilendirici bir metinde ileti tek olacağından ve yazarın kullandığı sözcükler temel anlamda kullanılacağından okurun metnin iletisini bulması güç değildir. Her yardımcı düşünce iletiyi belirli bir açıdan açar, destekler ya da karşı çıkar, olumsuzluğunu gösterir. Okuduğunu anlama da yazının düşünsel düzeninin nasıl olduğunu araştırmaktır. “*Bilgilendirici metinleri anlayarak okuma yardımcı düşüncelerle ileti(ana düşünce) arasındaki ilişkiyi çözmektir*”(Özdemir,1983:60). Ancak yazınsal-kurmacasal bir metni okurken metnin iletisini yakalamak için okurun daha fazla çaba göstermesi gerekmektedir. Ecevit yeni okur’un okurken uyanık olması her satır ve paragrafta yazarın bırkmış olduğu anlam boşluklarını doldurmalıdır. Yeni yazında odak yazar değil, okurdur. “*Okur, yazarın eğittiği, yol gösterdiği biri değildir (...) yeni okur tipi tüketici değil, üreticidir*”(Ecevit,1996:43). Geleneksel yazındaki odak ögesi olan her şeyi bilen, her yerde hazır bulunan güçlü yazar yerini okura bırakmıştır. Bir bakıma okur, o metnin bir parçası, değişmez bir ögesidir. Bu nedenle bu yeni türde yazılan metinleri okuyan bir okuyucu, okuduğunu anlayabilmesi için kendi konumunun bilincine varması ve eski alışkanlıklarından kendini kurtararak kendisinden beklenen okuma edimini gerçekleştirmesi gerekmektedir.

4. Anlayarak, Etkili Okuma Becerileri

“Okumayı öğrenme sanatların en gücüdür.”
Goethe

Okuma sevgisi ve alışkanlığının kazanılmasında aile ve okulun yeri çok büyüktür. Etkili okuma becerilerinin öğretilmesi, okuma ediminin daha anlamlı ve etkili olmasını sağlayabilir. İster bilgi edinmek, isterse tad almak için, bir metin, her nedenle okunuyorsa okunsun okuma sürecinde birtakım becerilerin kazanılması karmaşık olan okuma edimini kolaylaştırır, onu daha anlamlı kılar ve bireyin zamanını en iyi biçimde kullanmasına olanak sağlar. Bunun için eğitimciler okuma ediminin amacına ulaşması, okuduğu metinden daha faydalı, en az çabayla en fazla bilgiye ulaşılması için kimi

önerilerde bulunurlar. Bu durumda okurun ilk yapması gereken iş okuyacağı metinle ilgili önbilgiye sahip olmasıdır.

4.1. Önbilgiyi Elde Etme Aşamaları

*“Uygur toplumlarda bireyin kendi uğraş alanında ilerlemesi,
önemli görevlere, yetkilere yükselmesi,
gelişmiş bir okuma yetisi aracılığıyla kazandığı
bilgi birikiminin sonucudur.”*

Göktürk

Okuyucunun gerekli olan önbilgiyi elde edebilmek için J. W. Apps sekiz aşama önerir(Aktaran:Türkoğlu ve ö.,1996:61):

“Başlık sayfasını okumak.

Kitabın basım tarihine bakmak.

Önsöz ya da giriş bölümünü okumak.

Gerekirse dizin bölümüne bakmak.

İçindekiler bölümünü incelemek.

Kaynakçayı incelemek.

Varsa yayınevının notunu okumak.

Varsa yazar hakkındaki notu okumak”. Bu sekiz aşama okunan metinle ilgili önbilginin edinilmesini sağlar ve bireyin anlığında(zihninde) okunacak metnin konusu hakkında genel bir çerçeve oluşturur; okuma edimi sırasında edinilen bilgiler anlamlı bir biçimde bireyin zihnindeki yerine oturarak, bireyin metni doğru yorumlamasına katkıda bulunacaktır. Böylece daha etkili ve verimli bir biçimde okunan metinden yararlanılabilecektir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, yazılı bir metni anlamlandırmak için öncelikle o metnin kodunu çözmek gerekir, metnin kodu çözüldükten sonra anlamlandırılmaya çalışılır. Bu arada bilinmeyen sözcükler anlamlandırma açısından engel oluşturur. Bilinmeyen sözcüğü anlamak için ilk yapılan iş sözlüğe bakmaktır, ancak bu okuma hızımızı düşüreceğinden ve sık sık sözlüğe bakmak metni yanlış anlamlandırmamıza neden olabilir. Bu nedenle sözlüğe bakmak yerine anlaşılmayan sözcük tümce içerisinde kullanıldığı anlamda ve bağlama¹⁰ göre değerlendirilmelidir. “Tanıma anında okur,

kendisine ipucu olabilecek ögenin varlığını algılar, tanımlama sırasında onu dizgenin diğer öğeleri arasındaki yerine yerleştirir, yorumlama anında da ona anlamını verir. Artık görsel etkinliğe anlaksal etkinlik de katılmış olur. (...). Böylece varsayımlar üretip, metindeki yeni verilerin yardımıyla onları sınayıp doğrulayarak eyleminin sonuna ulaşan okuyucunun beklentileri ile yazarın projesi[tasarımı] buluştuğunda metnin anlamı yakalanmış olur”(Semercioglu,1989:105). Bunu yaparken de öncelikle metin tanınır, tanımlanır ve son olarak da yorumlanır. Bu tanıma, tanımlama ve yorumlama aşamalarında kısa süreli bellek sürekli çalışır ve bilgiler uzun süreli belleğe aktarılırken oradaki eski bilgilerle etkileşime girer.

Okuyucu, okuduğu metni anlamlandırma sırasında kimi güçlüklerle karşılaşır, bu güçlükler nasıl aşılabılır? Şimdi bu sorunun yanıtını araştıralım. İlk olarak okuma edimi sırasında insanın anlığı(zihin) etken olmalıdır. Okuma sürecinin nasıl işlediğine bir göz atacak olursak: Gözlerimiz aracılığıyla algıladığımız yazılı metindeki imler kısa süreli bellek aracılığıyla uzun süreli belleğe gider ve orada bu yeni gelen imler daha önceden edinilmişse bu çerçeve içerisinde anlamlandırılır. Bu nedenle okuma sürecinde bireyin deneyim(ler)i, ekin(kültür) düzeyi, önce edinmiş olduğu bilgiler okuduğu metni anlamlandırma açısından önemlidir. Okunan metinle ilgili ön bilgi edinildikten sonra etkin okuma süreci başlamış demektir. Ön bilgiyi edinen okur daha sonra ne yapmalıdır, etkin okuma sürecini sağlayan beceriler nelerdir? Şimdi bu soruların yanıtını arayalım.

4.2. Ön bilgiden Sonra Etkin Okuma Becerilerini Edinme

Etkin olarak okuma edimini gerçekleştirmek için bir çok değişik kurallar vardır, bunun yanında okuyucunun kendisinin koyduğu kurallar da olabilir. Biz burada kimi genel geçer kurallara değinerek okuma edimi sırasında ortaya çıkabilecek güçlükleri aşmak için kimi önerilere değineceğiz. Apps okuma edimi sırasında ortaya çıkabilecek güçlükleri aşmak için bir dizi önerilerde bulunur. Bu önerileri şöyle sıralayabiliriz:

1. Okurken biliş(zihin)de anlamayı kontrol etme; okuyucunun belleğine gelen her tümce ya da paragrafın okuyucu için ne anlama geldiği sorusunun bilişsel olarak yanıtlanmasıdır.

2. Metinle ilgili soru sorma ve yanıtlama; okur okuduğu metni okumayı bitirdikten sonra bölümlerle ilgili kendine soru sormalı ve yanıtlamalıdır.

3. Okunan metnin özeti çıkarma; Okunan metnin kalıcı olması için metnin özeti çıkarılması yararlı olur. Bu görüldüğü gibi kolay değildir. Bu nedenle uzmanlar dört aşamalı bir sürecin uygulanmasını önerirler(Aktaran:Türkoğlu ve ö.,1996:67-76):

1. *Özetleme için basit bir metin seçilmelidir. Yazınsal metinlerin bilgilendirici metinlere göre özetlenmesi daha kolaydır.*
2. *Metin okunduktan sonra, özetleme yapılırken metne bakılması, bu beceriyi ilk öğrenenler için gerekli olabilir, çünkü hem metni hatırlamaya[anımsamaya] çalışmak, hem de özetlemek ilk aşamada güç olabilir.*
3. *Metindeki önemli olgu, olay ya da kavramların belirlenmesi gerekir. Bunun için bir metinde özellikle başlangıç cümleleri ya da paragrafları, sonuç ya da özet bölümleri incelenmelidir.*
4. *Özetlemenin mutlaka okuyucu odaklı olması gerekir. Metindeki cümleler olduğu gibi alınmamalı, okuyucu özeti kendi anladığı biçimde, kendi tümceleriyile yapmalıdır.*

4. Okurken alt çizme; okurken, metnin önemli görünen bölümlerinin altını çizme okuyucuyu etken kılar ve etkili okumaya katkıda bulunur. Alt çizme işleminin verimli olabilmesi için bir takım önemli noktalara dikkat etmek gerekmektedir. Usova bu eylemi şu biçimde belirler: (Aktaran:Türkoğlu ve ö.,1996:74-75).

1. *İşaretleme ya da alt çizme yapılırken değişik renkte kalemler kullanılabilir.*
2. *Okunan metinlerde aynı tür işaretleme ya da alt çizme sistemi kullanılmalıdır.*
3. *Aşırı işaretleme ya da alt çizmeden kaçınılmalıdır.*
4. *Altı çizilen yer(ler)in uygunluk durumuna göre kısa notlar yazılmalıdır.*
5. *Alt çizme işine yalnız bir işaret koyma olarak bakılmamalıdır. Aslında bu işlem önemli yerlerin daha sonraki tekrarlar için belirlenmesi işidir. İşaretlenen ya da altı çizilen yerler de daha sonra gözden geçirilmelidir.*

5. Okurken not alma; etkili okuyucular, okuma sırasında metnin yazarıyla konuşur biçimde okudukları için okurken düşünür ve yazarın yazısıyla tartışır. Bu sırada konuyla

ilgili akla gelen her türlü bilgi okuduğu bilgi başka bir kitapta daha farklı verilebileceğinden metnin bir köşesine yazılmalı, uzunsa başka bir kâğıda yazılmalıdır. Okurken not alma becerisi kişiden kişiye ve okuma metninin türüne göre de değişiklik gösterebilir. Birey kendi konu ve gereksinimine göre bu beceriyi geliştirebilir. Bütün bu beceriler okuduğumuz metni anlamlandırmamızı, en az çabayla en fazla bilgiye ulaşmamızı sağlayacaktır. Okuyucu bu becerileri alışkanlık haline getirerek zamandan kazanacak ve kendisine gerekli olan bilgileri sistemli olarak edinebilecek ve bu bilgiler zamana yenik düşmeyip kalıcı olacaktır.

5. Sonuç

İnsan yaşamının gereği olan bilgi ediniminin yolu okumadan geçmektedir. Çağdaş, modern insan okuyan insandır. Sonuçta gördük ki, okuma insan yaşamının her döneminde önemlidir. Okuma doğuştan insanda varolan bir yeti değil, sonradan edinilen bir yetidir ve eğitim yoluyla oluşturulup insan yaşamının her döneminde de geliştirilebilen bir edimdir. Bu eğitimin yaşı ve zamanı yoktur. İnsan, yaşamının her döneminde bunu kazanabilir ve geliştirebilir. İlk olarak yapması gereken okuma bilincine ulaşmak, neyi, nasıl okuması gerektiğini bilmek olmalıdır.

Okuryazar olan herkes bizim algıladığımız anlamda okur sayılmaz, sadece yazılı imleri çözer. Bizim vurgulamak istediğimiz okur tipi, okuduğu metnin ana konusunu çözen, metnin iletisini anlayan ve eleştirebilen, bu eleştirilerini ve öğrendiklerini kendi yaşamına uygulayıp, çağın gereklerini yerine getiren aydın, görgülü, bilgili okur tipidir. Bizim burada vurgulamaya çalıştığımız öğelerden birisi de ideal okurdur. Ancak bu tip okur sayısının ülkemizde çok az olduğunu da üzülenek belirtmek zorundayız. Buraya kadar değinmeğe çalıştığımız okuma edimi toplumda yaşayan herkesin gereksinimi olan, hepimizin yaşamı için gerekli bir edim ya da eylemdir. Bir toplumun mutluluğunun, esenliğinin, gelişmişliğinin kanıtı ya da göstergesi, o toplumun okur yazarının fazlalığı değil, okur sayısının artmasıdır. Her okuyan insan aydınlığa ulaşır ve özgürdür, özgürce düşünür, bir başkası ya da başkaları tarafından güdülmeyiz. Sonuçta okuma edimi her

yüzyılda olduğu gibi günümüzde de aydınlanmanın, bilgilenmenin, özgürce düşünmenin, bireyin varoluş nedenini anlamasının tek ve en etkin yoludur.

¹ **Metin**(betik): 1. Dilbilimde, inceleme konusu olan düzlemlerdeki sözceler bütünü. 2. Kimi kuramlarda F. de Saussure'ün sözü ya da söylem; konuşucunun edimli kıldığı dil.(Vardar,1988:42). Biz bu çalışmamızda metin kavramını yazılı ve basılı bütünler olarak ele aldık ve okuma edimi açısından iki kısımda inceledik: Yazınsal ve Bilgilendirici.

² **Kod**(düzgü): Hem bildiri oluşturmayı, hem de bildiriye doğru olarak çözümleyip yorumlamayı sağlayan saymaca nitelikli simgeler ve birleşim kuramları dizgesi(a.g.y. s.90).

³ **İleti**(bildiri): Dilsel bildirişim eyleminde konuşucunun(yazar) belli bir düzğüye uygun olarak oluşturulup dinleyiciye(okuyucu) yönelttiği göstergesel bütün(a.g.y. s.46). ayrıca amacın yoğunlaştırılarak bir yargıya dönüştürülmesine, daha doğrusu bir önerme biçiminde yazıda belirmesine ileti(ana düşünce) denir(Özdemir,1997:58).

⁴ Geniş bilgi için bkz.. Motaigue, *Denemeler*, önsöz I,II,III,IV (1997:1-17)

⁵ Geniş bilgi için bkz. Ecevit, Y., 1996 *Orhan Pamuk'u Okumak*, İstanbul:gerçek yayınevi. Bu yapıt modern türde yazılan metinleri okumak için bir klavuz niteliği taşımaktadır.

⁶ **Sözce**: Bir konuşucunun ürettiği, iki susku arasında yer alan söz zinciri parçası; sözcemele edimiyle ortaya çıkan söylem. Tümce, sözün çözümlenmesiyle elde edilen bir birimdir, sözceyse bu türlü bir işlemde önce belirlenen bir bütündür. Üretici dilbilgisi sözceyi, bir edim olgusu biçiminde yorumlayarak edinç olgusu saydığı tümceye karşıt bir kavram olarak ele alır(Vardar,1988:189).

⁷ **Gösterge**(im): Genel olarak bir başka şeyin yerini alabilecek nitelikte olduğundan kendi dışında bir şey gösteren her türlü nesne, varlık ya da olgu; özel olarak, dilsel bir gösterenle bir gösterilenin birleşmesinden doğan birim. Dil bir göstergeler dizgesidir. F.de Saussure'ün tanımladığı biçimiyle dil göstergesi, ilişkin olduğu gerçekle doğal bir bağıntı kuran belirti'den, saymaca(uzlaşımsal) olmasına karşılık nedenlilik de içeren ve daha çok görsel olan simge'den hem nedensiz ya da buyruntusal, hem de saymaca olmasıyla ayrılır. Göstergenin öğelerini(gösteren ve gösterilen) birleştiren bağ doğal ddeğildir, buyruntusal ya da nedensizdir ve saymacadır. Yansımalar bile toplumdan topluma değişir. Göstergeler, gösterenleri aracılığıyla çizgisel biçimde, söz zincirinin birimleri olarak gerçekleşirler. Öte yandan, gösterge ayrımsal niteliklidir; hem gösteren hem de gösterilen düzleminde bağıntı kurduğu öbür benzer öğelerle belirlenir ve bir dizge içinde yer alır(a.g.y. s.111). Ayrıca gösterge için bkz. Saussure, Ferdinand De 1985 *Genel Dilbilim Dersleri*, çev. Berke Vardar. Ankara:Birey ve toplum Yayınları.

⁸ **Biçem**(deyiş): Bir bireyin, dilsel gereç ve olanakları kendine özgü ölçütlerle seçip kullanması sonucu söyleme kattığı kişisel nitelikli özelliklerin tümü(a.g.y. s.43-44).

⁹ **Gösterilen**: Göstergenin kavramsal yönü; gösterenle birleşerek göstergeyi oluşturan içerik(a.g.y. s.114).

¹⁰ **Bağlam**: 1. Bir dil birimini çevreleyen, ondan önce ya da sonra gelen, bir çok durumda söz konusu birimi etkileyen, onun anlamını, değerini belirleyen birim ya da birimler bütünü. (iç bağlam, dil içi bağlam). 2. Duruma, konuşucu ve dinleyicinin dildışı toplumsal, ekinsel(kültürel), ruhsal nitelikli deneyim ve bilgilerine ilişkin verilerin tümü(dış bağlam, dil dışı bağlam)(a.g.y. s.34).

KAYNAKÇA

ADALI, Oya

1993 *Bilgilendirici Metinlerin Okunması*, içinde **Yaratıcı Toplum Yolunda Çağdaş Eğitim**, İstanbul: Ç.Y.D.D. Yayınları 1/Cem Yayınevi, ss.: 61-69.

GÖKTÜRK, Akşit

1988 *Okuma Uğraş*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

1989 *Sözün Ötesi*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

ECEVİT, Yıldız

1996 *Orhan Pamuk'u Okumak*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

HANÇERLİOĞLU, Orhan

1995 *Türk Dili Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

İPŞİRLİOĞLU, Zehra

1993 *Okumayı Öğretme*, içinde **Yaratıcı Toplum Yolunda Çağdaş Eğitim**, İstanbul: Ç.Y.D.D. Yayınları 1 / Cem Yayınevi, ss.:47-60.

ÖZDEMİR, Emin

1983 *Okuma Sanatı, Nasıl Okunmalı, Neler Okunmalı*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

1997 *Eleştirel Okuma*(2.baskı), Ankara: Ümit yayıncılık.

SEMERCİOĞLU, Ufuk

1989 *Okuma Eyleminin Dilbilimsel Dayanakları*, içinde **Dil bilimi Uygulamaları III. Dil Bilimi Sempozyumu** (der.) F. Ö., EKMEKÇİ, Vural ÜLKÜ, Adana: Çukurova Üniv. Yay., ss.:103-106.

TODOROV, Tzvetan

1980 *Poétique de la Prose*, Paris: Edition du Seuil, 4. Basım.

TÜRKOĞLU, Adil, Ahmet DOĞANAY, Ali YILDIRIM

1996 *Ders Çalışma Becerileri*, Adana: Baki Kitabevi.

VARDAR, Berke ve ö.t.

1988 *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: ABC Tanıtım Basımevi.